

Право и общество: роля и функции на правото

Асен Пютюнджиев*

Резюме: Правото има дуалистична природа – от една страна, то регулира обществените отношения, а от друга, то е пряко следствие от специфичното историческо, икономическо и политическо развитие на обществото. С оглед на това основна цел на статията е да изследва функциите на правото като регулатор на обществените отношения, като последователно, в схематичен план, се представя ролята на правото през различни исторически епохи, акцентира се върху основните функции на правото и не на последно място, се анализират специфичните функции през призмата на гражданското и наказателното право. В статията се отбелязва, че правото не е статично, а търпи промени вследствие на промяната на обществените отношения.

Ключови думи: роля и функции на правото, публично и частно право, гражданско и наказателно право.

JEL: K1.

Увод

Правото е синтез на материални и духовни елементи, в него се

преплитат обективното и субективното, частното и общото. Този синтез представлява връзка между правото на ниво идеално и метафизично (естественото право) и правото на ниво обективно съществуващо (позитивното право). В този смисъл, от една страна, то регулира обществените отношения, от друга, е пряко следствие от специфичното историческо, икономическо и политическо развитие на обществото. Правото като модел на юридическа проекция на различните сфери на обществения живот (Дачев, 2010, с. 17) изразява правно-релевантната гържавна воля по отношение на регулирането на обществените отношения, като едновременно с това има важно социално значение, а именно превръщане на правните норми в правно поведение (Милкова, 2007, с. 45).

Настоящото изследване се стреми да разгледа задълбочено основните и специфични функции на правото като регулатор на обществените отношения, като акцентира върху няколко основни момента, а именно: анализира ролята на правото през различни исторически етапи; изследва основните

* Асен Пютюнджиев е доктор по политически науки. Понастоящем работи като помощник-нотариус по заместване.

функции на правото за съвременното общество и не на последно място разглежда специфичните функции, които гражданското и наказателното право имат по отношение на съвременното общество. Въз основа на критичен анализ на релевантната научна литература по темата, статията застъпва тезата, че правото регламентира специфични права и отговорности, институции и процедури, които позволяват на правните субекти да участват в множество сложни социални и икономически дейности. В този смисъл, то изпълнява важни задачи както по отношение на функционирането на обществото, така и при неговата трансформация, но наред с това, тези обществени промени от своя страна провокират необходимост от постепенно разширяване на функциите на правото през вековете. Следователно изясняването на общите и специфични функции на правото в обществото е важен и актуален проблем, тъй като те формират обществената рамка, която се явява основен механизъм за контрол върху развитието и управлението на конфликти.

1. Ролята на правото през Вековете

В първобитното общество в отсъствието на държава и държавна принуда в съвременния смисъл на думата правото съществува предимно под формата на набор от поведенчески норми („обичайно право“), имащи за цел да поддържат нормалното функциониране на племето. Постепенно развитието

на обществените, икономическите и политическите отношения предпоставя необходимостта от приемането на законодателни промени, които не само осигуряват по-добра защита на правата на гражданите (Петров, 2021, с. 309), но наред с това водят и до значително разширяване на функциите на правото в обществото.

Един от първите документи, отразяващи ролята и мястото на правото в обществото, е Кодексът на Хамурапи от 1758 г. пр. н. е. Той представлява колекция от правни норми, кодекс в казуистична форма, който обхваща почти всички страни на вавилонското публично и частно право (Новкиришка, 2008, с. 8). За разлика от съвременното право включените в този кодекс въпроси, а именно: а) процесуалното право, където нормативно са закрепени фалшивото обвинение, лъжесвидетелстването и неправилното съдебно решение; б) правото на собственост, в това число: правото за притежание на собственост; правото на собственост; придобиването на собственост; кражбата; в) правото на личността, което включва няколко основни подраздела: семейство (брак, наследство, осиновяване); отговорност, произтичаща от непозволено увреждане, и договорна отговорност; трудово правни въпроси (Pfeiffer, 1920) се възприемат по-скоро като имащи частен характер, докато в модерната държава значителна част от тези норми по-скоро се класифицират като престъпления против обществото.

Еволюцията на обществените отношения в Древен Рим води естествено до необходимостта от кодификация на „обичайното право“ в писмена форма. Първата стъпка в тази насока в Рим е поставена със Закона на Два-надесетте таблици, където са събрани норми, отнасящи се до семейното, имущественото и наследственото право. Впоследствие с изграждането на Римската империя правото се отдалечава от формализма, характерен за първите четири века от историята на Рим, което води до създаването на Институциите на Гай, а впоследствие и на Юстиниановите кодификации, които след смъртта на Юстиниан са познати под наименованието *Corpus Iuris Civilis*, първа стъпка в разграничаване на правото на частно и публично. Там, в различни фрагменти на Дигестите, се обяснява същността на правото, като римският юрист Улпиан ясно разграничава публично и частно право въз основа на правния интерес, който се защитава, а именно този на държавата или на частните лица. Точният цитат на Улпиан гласи: „*Sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim*“ (Защото има неща, които са от полза за държавата, и други, които са от полза за частните лица). Неслучайно в началото на XX в. германският юрист Ото фон Гирке твърди, че римляните дължат своето първо място в света в областта на правото най-вече на обстоятелството, че много рано съумяват да отделят и развият сравнително самостоятелно двете страни на правото – частното

(*ius privatum*) и публичното (*ius publicum*) (Gierke, 1922, p. 38).

В този смисъл дуализмът в правото, изразен чрез разграничението му на частно и публично, отговаря при старите римляни най-вече в тяхната ненадмината практическа правна дейност, с която те прилагат различни норми от двете правни области отделно една от друга. Прилагането на правото и неговата теория допринасят за разграничението на правото на частно и публично, а това разделение, от своя страна, подпомага в значителна степен развитието на римската юриспруденция.

Залезът на Римската империя води до ограничаване на приложението на римското право предимно във Византия на Изток, докато на Запад, макар и да продължава да се прилага от духовните съдилища на католическата църква, то бива изместено от обичайното право (Венедиков, 2009, с. 12). През XIX в. вследствие на развитието на стоково-паричните отношения във феодалното общество държавите от Западна Европа постепенно започват да реципират основните принципи на римското право, тъй като това позволява по-лесно да се уреждат възникващите по-комплицирани отношения на обмена, които съществуващите феодални обичаи не могат задоволително да регулират. В този смисъл през Просвещението правото се рационализира, освобождава се от догмите и схоластиката на теологичното мислене, но въпреки това продължава да бъде дълбоко повлияно както от конвенционалния

морал и идеите на отделни социални групи, така и от просветения морален критицизъм на индивиди, чийто морален хоризонт надхвърля текущо възприетата моралност (Hart, 1961, p. 181).

През XX в. правото се възприема като социален факт, затворена система от норми със задължителен характер, които се интерпретират и попълват вътре в себе си, в рамките на системата (Келзен, 1995, с. 67). Като такава система то урежда две големи сфери на обществения живот – частната (личната) и публичната (държавната). Тези две сфери се отличават най-вече със специфичните си методи на регулиране (диспозитивен и властнически) и особения характер на правоотношенията – напр. за частното право е характерна свободата на договаряне, докато публичното се гради върху императивността на правните норми и държавния империум. Общото предназначение обаче и на едното, и на другото право е да служат на човека и на неговата екзистенция, морал и лични интереси, т.е. правото съществува, за да установи и наложи ред в отношенията между индивидите, следователно поведението на човека следва да бъде съобразено, подчинено на реда (Pageв, 2009, с. 45). По този начин правото обвързва държавата да гарантира неприкосновената, лична сфера на индивида, да го защитава както от държавното, така и от личното посегателство, което предопределя и характерните за него функции по отношение на обществото.

2. Основни функции на правото

От една страна, правото отразява развитието на обществото, но наред с това то е инструмент, чрез който се оформя ядрото на същото това общество. В този ред на мисли мястото и ролята на правото в съвременното общество се отразяват в основните функции, които то има за поддържане на стабилност и мир в държавата.

Първата основна функция, която изпълнява правото, е във връзка с ролята му за поддържане на ред в съвременното общество. Като набор от правила, чрез които се установява и поддържа общественият ред, правото съдейства за ефективното регулиране на поведението на индивидите. То предоставя структурирана рамка, която посочва, от една страна, кое поведение е приемливо и респективно от друга, чрез въведените забрани за определено поведение цели да предотврати хаоса и споровете в обществото. В този смисъл от значение за постигането на истинска демокрация е спазването на правните норми, а не самото формално прогласяване в закона на основните права и свободи, плурализма, парламентаризма и гр. понятия, някои от които нямат нищо общо със самото право (Pageв, 2020).

Втората функция на правото се изразява в установяването на определени параметри по отношение на социалното взаимодействие на физическите и юридически лица, като тяхното нарушаване е съпроводено с възможността от налагане на законово

регламентирани санкции от страна на държавните органи. С други думи правото не само регулира поведението на индивидите, но при необходимост разписва възможност за тяхното санкциониране с цел гарантиране на безопасност и сигурност на обществото и на отделните правни субекти.

Трето, правото изпълнява важна роля в съвременното общество, свързана с функцията му да съдейства за налагането на социална промяна. В този смисъл то е катализатор за социална промяна, тъй като чрез кодифицирането на нови норми и ценности то намира решение на нововъзникнали проблеми, отразявайки социалния, икономическия и технологичния напредък на обществото. Примерите в тази насока са многобройни, но много отчетливо подобна промяна може да се проследи по отношение на необходимостта от криминализиране на нови престъпни състави (напр. пране на пари, тероризъм, киберпрестъпления и пр.) и отпадането на остарели такива. Всичко това говори, че съвременното право, макар и да се опира на редица установени традиции и принципи, с оглед на новите реалности – глобализацията, членството в ЕС, появата на нови обществено опасни деяния и пр. води до необходимостта от непрекъсната промяна на правните норми, която да отразява нововъзникналите обществени отношения. В подобна насока са и твърденията на г-р П. Петров, който посочва, че вследствие на постоянната промяна на обществото и на условията му на живот, в законодателството (частност

Наказателния кодекс) са необходими периодични реконструкции, съответстващи на конкретния исторически период от развитието му (Петров, 2022, с. 92).

Четвърто, правото има важна роля по отношение на защитата на правата и свободите на човека, като по този начин се насърчава социалната справедливост и благополучие. Неслучайно проф. Д. Рагев посочва, че основните права са неразделна част от онези естествени права, които са признати и обективирани от държавата посредством санкцията на основния закон (Рагев, 2002, с. 168). По сходен начин проф. Т. Колев акцентира, че субективното право е проявление на законовата воля, която поверява на лицето власт или възможност да действа, която съответства на тази възможност (Колев, 1997, с. 99). Следователно правото не само закрепва основните права, но едновременно с това разписва и специфичните механизми за защита от държавната власт.

Пето, правото насърчава справедливостта в обществото чрез установяване на система за отсъждане и разрешаване на спорове по справедлив, честен и разумен начин. С други думи, основната роля на правото е да гарантира, че индивидите имат достъп до ефективно, неутрално, обективно, справедливо и надлежно правосъдие. Правораздаване, което се упражнява в рамките на нормативно установени организационни и правни механизми, които позволяват на съда

да правораздава без външна намеса от останалите власти.

Шесто, правото има важна функция относно разрешаването на спорове. В общество, съставено от хора с различен произход, с различни ценности и нужди, конфликтите са неизбежни. В този смисъл правото предвижда различни механизми както традиционни, така и модерни за разрешаване на спорове и конфликти – вкл. арбитраж, медиация, помирение, преговори, механизми за алтернативно разрешаване на спорове, съдебни искове. Важно е да се отбележи, че тези законово регламентирани механизми търпят развитие през различните епохи, което е израз на развитието на обществените отношения. Респективно, несъобразяването с тези обществени промени от страна на законодателя води до възникването на потенциален риск от нефункционалност и затруднения при тълкуването и прилагането на определени разпоредби (Петров, 2021, с. 309).

3. Функции на частното и публичното право

Този списък от общи функции на правото не е изчерпателен, като той може да бъде допълнен от специфичните функции, които то изпълнява с оглед на неговото разграничение на частно и публично. В рамките на т.нар. цивилистика в условията на съвременната демократична правова държава ролята на гражданското право се изразява в следните основни функции:

1) На първо място, гражданското право има регулираща функция, която се

изразява в насочване на гражданскоправните субекти към осъществяване на посоченото в правните норми дължимо поведение, което е резултат от нормативно закрепените субективни права и задължения на субектите. От своя страна, тези нормативно закрепени права и задължения са израз на нормативната обща воля на обществото в даден исторически етап, чрез който се цели задоволяване на обществените потребности и интереси.

- 2) Второ, гражданското право изпълнява регламентираща функция, т.е. то урежда (регламентира) правното положение на гражданскоправните субекти, реда за сключване, изменение и т.н. на гражданските сделки, предпоставките за налагане на санкции и др.
- 3) Трето, то има координиращи функции, изразяващи се в координиране на поведението на гражданскоправните субекти чрез съдържащите се в неговите правни норми повели, изисквания, правни възможности и правни задължения (Рачев, 2003, с. 51), но наред с това следва да се отбележи, че за разлика от императивните норми на публичното право гражданското се характеризира с по-голяма свобода за правните субекти при уреждане на техните отношения, произтичаща от диспозитивността на определени правни норми, което позволява договарящите се страни да уговорят нещо различно от установените норми.
- 4) Последната, но не и по значение функция е защитната (охранителна) функция – чрез сключените договори и

предвидените в гражданското право отговорности и обезпечителни мерки се защитават субективните права и интереси на гражданскоправните субекти от накърняване (Рачев, 2003, с. 52). Тази функция има съществено значение за икономическото и социалното развитие на обществото, тъй като предоставя гаранции за защита на правните субекти (формира стабилност) наред с нормативно закрепената свобода на договаряне.

Наказателното право, от своя страна, осъществява, споделя частично изброените по-горе функции на гражданското, а именно регулиращата функция, но наред с това то притежава и някои специфични такива, пряко следствие от особения характер на отношенията, които уреждат и императивността на своите норми. Следователно наред с регулиращата функция, която се изразява в насочване на правните субекти към осъществяване на дължимото поведение, наказателното право има важни функции в няколко насоки.

На първо място, основна функция на наказателното право е превантивната. За разлика от гражданското право, при което правните норми формират норма на поведение от страна на правните субекти, наказателното право се характеризира с нормативно закрепена наказателно-репресивна и пенитенциарна система, чрез която то осъществява непосредствена (индивидуална) превенция, предделиктна (генерална) превенция и пост деликтна превенция. С други думи, превантивната

функция на наказателното право в съвременното общество се изразява, от една страна, в общо възпитателно действие спрямо агресатите на правните норми, а от друга, действа с оглед на наказателната санкция. То има възпиращо действие по отношение на извършването на престъпление.

Второ, наказателното право има важна роля в обществото с оглед на правозащитната функция, която е показател за създаден от обществото справедлив ред, респективно възможност правните субекти да искат и да получават справедливост (Рачев, 2006, с. 11). Разликата с гражданското право е очевидна. При наказателното отсъства елементът на свободно договаряне, т.е. правните норми не са диспозитивни, а императивни. Следователно правните субекти са задължени да спазват предписаното в нормите поведение, а в случай че бъдат нарушени за своето бездействие, те ще понесат съответната нормативно предвидена санкция.

На трето място, съществена отлика между наказателното и гражданското право е налице по отношение на факта, че първото изпълнява т.нар. репресивна функция, която е следствие от установената държавна принуда – възложеното правомощие на съда да налага санкции в отговор на незаконни действия на лица и организации и води до определени законови ограничения за тях.

Четвърто, за разлика от гражданското право, което координира поведението на субектите, наказателното

право има регулативна функция, изразяваща се не само в регулиране на обществените отношения между правните субекти, но наред с това вследствие от реализацията на нормативно закрепените санкции е налице възстановяване на първичните нарушени обществени отношения и/или възникване на нови такива (Антонов, 2014, с. 61).

Следователно чрез своята санкционна същност наказателното правораздаване осигурява стабилност на държавата. В този смисъл то се явява и най-обща превенция.

Тези функции на правото са по-скоро статични, т.е. те не търпят съществена промяна през последните десетилетия, но наред с това с оглед на настъпващите промени в обществените отношения, особено през последните години, следва да се отбележи, че те водят до необходимост от промени в законодателството, особено видими за наказателното право. В този смисъл г-р П. Петров (2021, с. 309) посочва, че вследствие на формирането на нови социални потребности и стремежи, обусловени от времето, в което живее, се налага и промяна в наказателното законодателство, като законодателят при създаване, изменение, допълнение или отменяне на правни норми трябва прецизно да се придържа към особеностите на обществената среда, в която съответната разпоредба ще действа.

Заклучение

Древноримската максима „*Ubi societas, ibi jus est*“ (Където има общество, там има и право) е показателна за мястото и ролята на правото в съвременното общество. То не само възниква с оглед на нуждата от регулиране на поведението на правните субекти в обществения живот, но тази необходимост става все по-осезаема днес вследствие на повишаване на нормативната култура на обществото (Милкова, 2007, с. 31). Обществото има необходимост от правото не само да регулира съществуващия обществен ред и отношения, но с оглед на все по-динамичното развитие на света, включително появата на нови обществени отношения, то се превръща във фундамент на модерната държава и общество. В този смисъл право и общество са две страни на една монета, тъй като от една страна, правото регулира обществените отношения, като създава справедлив социален ред, но от друга, ефективното функциониране на обществото е невъзможно без реалното участие и осъзнаване от правните субекти на необходимостта от спазването на правните норми – норми, създадени от тях самите, въз основа на възникналата необходимост от регулиране на определени отношения в обществото.

Цитирани източници (References):

1. Антонов, Св. (2014). Принципи и функции на юридическата отговорност. *Научни трудове на юридическата отговорност*, 53 (7), с. 56-66, Налично в: <https://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp14/7/7-9.pdf> [06.02.2025].
(Antonov, Sv. (2014). Printsipi i funktsii na yuridicheskata otgovornost. *Nauchni trudove na yuridicheskata otgovornost*, 53 (7), s. 56-66, Nalichno v: <https://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp14/7/7-9.pdf> [06.02.2025])
2. Венедиков, П. (2009). Записки по римско право. София, ИК „Проф. Петко Венедиков“.
(Venedikov, P. (2009). Zapiski po rimsko pravo. Sofia, IK „Prof. Petko Venedikov“)
3. Дачев, Л. (2010). Към въпроса за подходите в изучаването на правото. *Научни трудове на Русенския университет*, 49 (7), с. 17-19.
(Dachev, L. (2010). Kam vaprosa za podhodite v izuchavaneto na pravoto. *Nauchni trudove na Rusenskia universitet*, 49 (7), s. 17-19)
4. Келзен, Х. (1995). Чистото учение за правото. София, ИК „Юриспрес“.
(Kelzen, H. (1995). Chistoto uchenie za pravoto. Sofia, IK „Yurispres“)
5. Колев, Т. (1997). Правни отношения и правни връзки. София, ИК „Юриспрес“.
(Kolev, T. (1997). Pravni otnoshenia i pravni vrazki. Sofia, IK „Yurispres“)
6. Милкова, Д. (2007). Обща теория на правото. София, Изд. „Албатрос“.
(Milkova, D. (2007). Obshta teoria na pravoto. Sofia, Izd. „Albatros“)
7. Новкиришка, М. (2008). Античните кодификации. Кодификациите на Древния Изток. *Law Journal of NBU*, 2, с. 1-9.
(Novkirishka, M. (2008). Antichnite kodifikatsii. Kodifikatsiite na Drevnia Iztok. *Law Journal of NBU*, 2, s. 1-9)
8. Петров, П. (2021). За съотношението между престъпленията по чл. 194 и чл. 346 НК (някои изводи). *De Jure*, 2, с. 309-314.
(Petrov, P. (2021). Za saotnoshenieto mezhdou prestapleniyata po chl. 194 i chl. 346 NK (nyakoi izvodi). *De Jure*, 2, s. 309-314)
9. Петров, П. (2022). Целта при престъпленията против републиката. *De Jure*, 1, с. 91-97.
(Petrov, P. (2022). Tselta pri prestapleniyata protiv republikata. *De Jure*, 1, s. 91-97)
10. Радев, Д. (2009). Онтология на правото. Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“.
(Radev, D. (2009). Ontologia na pravoto. Plovdiv, UI „Paisiy Hilendarski“)
11. Радев, Д. (2020). Правна действителност и правен ред. Пловдив, ВУСИ.
(Radev, D. (2020). Pravna deystvitelnost i praven red. Plovdiv, VUSI)
12. Радев, Д. (2002). Принципът за разделението на властите. София, ЛИК.
(Radev, D. (2002). Printsipat za razdelenieto na vlastite. Sofia, LIK)
13. Радев, Д. (2006). Теория на правораздаването. София, Сиела.
(Radev, D. (2006). Teoria na pravorazdavaneto. Sofia, Siela)

14. Рачев, Ф. (2003). Гражданско право. София, УИ „Стопанство“.
(Rachev, F. (2003). *Grazhdansko pravo*. Sofia, UI „Stopanstvo“)
15. Gierke, O. (1922). *Political Theories of the Middle Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Hart, H.L.A. (1961). *The Concept of Law*, Oxford.
17. Pfeiffer, R. (1920). An analysis of the Hammurabi Code. *American Journal of Semitic Languages and Literature*, 36 (4), pp. 310-315.

Pravo i obshtestvo: rolya i funktsii na pravoto

Asen Tyutyundzhiev

Law and society: role and functions of law

Asen Tyutyundzhiev

Abstract: Due to the dualistic nature of law, on one hand it regulates social relations, but on the other it is directly influenced by the specific historical, economic and political development of society. Therefore, the main goal of the article is to explore the functions of law in society, consistently presenting its role in different historical eras, emphasizing the main functions of law and, last but not least, analyzing its specific functions through the prism of civil and criminal law. The article notes that law is not static, but undergoes changes as a result of the changing social relations.

Key words: position and functions of law, public and private law, civil and criminal law.

JEL: K1.